

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Apie kultūros vertybes, prioritetus ir kitus pasirinkimus

2014-06-03

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA: Kultūra

AUTORIUS: Rita Repšienė

DATA: 2014-06

Dabartinės visuomenės kultūra yra užmaršties kultūra. Kodėl? Esame arba prisijungę, arba neprisijungę, o Google suteikia visą informaciją, todėl nebereikia nieko prisiminti pačiam. Šiandien daugiau dirbame pirštais, o ne smegenimis.

Zygmunt Bauman

Ši šalis - Lietuva, jos vardas užpildo mano sąmonę ir širdį. Aš noriu, kad jūs ją pažintumėte. Ateikit! Mintimis nuvesiu jus į keistą, ūkanotą, dulsvą, šnarantį kraštą...

Oskaras Milašius

Dabarties paklaidžiojimai po praeitį ir pažvilgčiojimai į ateitį turi gundantį sąlygiškumo prieskonį...

1992 m. ratifikavusi Europos kultūros konvenciją, Lietuva, kaip ir Latvija su Estija, įsipareigojo siekti Europos Tarybos narių didesnės vienybės „apsaugant ir įgyvendinant, be kitų tikslų, idealus ir principus, kurie yra visų bendras paveldas“, taip pat vykdant bendrų veiksmų politiką, užtikrinsiančią ir skatinsiančią Europos kultūros plėtrą.¹ Ši konvencija, parengta prieš šešis dešimtmečius, numatė, kad kultūra sieks politinio bendrumo, padėsiančio išvengti klaidžiojimų pavieniui tamsiame pasirinkimų miške, puoselėti vienybę, ieškant tiesiausių kelių šiame informacinio triukšmo, nesiliaujančių karų ir socialinių aklaviečių pasaulyje.

Nacionalumo pojūtis, jo išgryninimas ir pa(si)tikrinimai atlieka tam tikrą konvencinio skydo vaidmenį, kai bandome išsiaiškinti, ar dar galioja abipusiai susitarimai tarp valdžios ir visuomenės, ar adekvatus santykis tarp iliuzijų ir realybės, tarp gebėjimų ir ambicijų. Ar mūsų darbai, mintys, lūkesčiai bent kiek susiję su dabarties horizontų plėtimu? Kokius prioritetus nusistatome, kas lemia jų pasirinkimą? Ar nacionalinis savitumas, seniai peržengęs etnolingvistinio projekto ribas, jau tapo bendru poreikiu,

reikalu, kuriuo rūpinamės sutartinai? Gal paskendę kasdienybėje manome, kad kultūrą galima „atidėti“, tegul ja pasirūpins ateinančios kartos, nes dabar svarbiausia įveikti politinę, ekonominę suirutę, juo labiau kad ir priešas čia pat, už vartų...

Tokiomis aplinkybėmis taip ir knieti priminti, ką atsakė Winstonas Churchillis, kai, prasidėjęs Antrajam pasauliniam karui, jo patarėjai pasiūlė D. Britanijos saugumą sustiprinti kultūros sąskaita. Premjeras, beje, kartu ir gynybos ministras, tiesiog paklausė: „O ką tada ginsime?“

Naujos iniciatyvos

Esame Europos pakraštyje, tačiau geografija nėra svarbiausia priežastis, kodėl vis dažniau tampame marginalais kultūrinių pasirinkimų požiūriu.

Europos Parlamentas patvirtino naują, 2014–2020 m. aprėpiantį manifestą „Formuojant Europą per kultūrą“ (*Shaping Europe through Culture*). Tai siejama su atsiversiančiomis naujomis galimybėmis investuoti į meną, kultūrą, paveldą, kuriant tvaresnę, darnesnę, verslesnę ir demokratiškesnę Europą.² Jei norime dabarčiai ir ateičiai suteikti prasmingus kultūrinius kontūrus, privalome keistis, taikydami bendrus prioritetus: reikia skatinti naujas kultūrinio aktyvumo formas, plačiai atverti duris asmenybėms, ugdyti ir puoselėti talentus. Įsitraukti į bendrus kultūrinius Europos tinklus, kurie apima pačias įvairiausias kultūrinės veiklos sritis. (Vienas iš tokių yra Europos kultūros žurnalų tinklas *Eurozine*, jungiantis daugiau kaip 100 partnerių iš beveik visų Europos šalių. Internetinis *netmagazine* skelbia įdomiausias publikacijas iš „įtinklėtų“ žurnalų originalo kalba kartu su vertimais į vieną iš didžiųjų Europos kalbų. Tai puikus kultūrinio bendradarbiavimo pavyzdys.)

Kultūrinius ir kūrybinius mainus, tarptautinės paramos strategiją pristatantis leidinys *Good Practices Report*, kurį rengia *European Agenda for Culture*, apibendrina ES šalių kultūrinę veiklą iki 2014 m. Deja, Lietuva šioje apžvalgoje nėra minima nei organizacinėje, nei paramos, nei veiklos plotmėse.³ Palyginkime: Estija, kuri aktyviai įsisavino ES paramą, vadovavo bendriems projektams, 2010 m. užėmė antrą vietą Europoje pagal tai, kiek kultūrinių vertybių šalis sukūrė (0,8 proc.), ją aplenkė tik Didžioji Britanija (1,8 proc.), o Prancūzija, Kipras, Latvija ir Austrija (0,6 proc.) liko trečioje vietoje.

Lietuvos kultūrinės iniciatyvos atsitrenkia tarsi žirniai į sieną. Veikiausiai todėl, kad nustatydami prioritetus niekaip nepajudame iš mirties taško, neįstengiame pasitelkti platesnio požiūrio, neišgryniname integracinių nuostatų. Kultūra – tai gyvas organizmas, kuriam svarbus ir kūnas, ir siela: kūryba, meno projektai, kultūrinė spauda, tarpkultūriniai tyrimai turėtų būti vientisas veiklos laukas, bet pas mus jis atidalytas kapčiais, atitvertas tvoromis, nepuoselėjami jokie tarpsritiniai ryšiai. Kiekvienam, ravinčiam savo vagą, triūsiančiam savo plotelyje, pasaulėvaizdis ties tuo ir užsisklendžia, realybės įvairovė, gilumos, platumos ir aukštumos lieka už kultūrinio horizonto... „Nykoka“, kaip vieną savo projektą neseniai pavadino Kauno menininkai. Kada pagaliau pradėsime aiškintis regreso, kuriam esame save pasmerkę, priežastis?

O gal tai platesnė, ne tik vietinė tendencija? Antai Slavojus Žižekas savo esė rinkinį

pavadino „Sveiki atvykę į Realybės dykumą“, turėdamas omenyje šiuolaikinį pasaulį po 2001 m. rugsėjo 11-osios ir pabrėždamas priešpriešą XX amžių apibūdinančiam Alaino Badiou vaizdiniui – realybės aistrai [*la passion du réel*],⁴ kuri išvadavo iš XIX a. utopijų ar „mokslinių“ projektų ir idealų, iliuzinių ateities planų.⁵

Lietuviškoji dykuma

Kad mėgėjų kurti kultūrinės utopijas netrūksta ir XXI a., rodo bent keli triukšmingi, valstybės išdą gerokai patuštinę Lietuvos įvaizdžio kūrimo vajai. Jei kas ir buvo tuo įrodyta, tai tik apgailėtina tiesa, kad gebantieji mąstyti siaurai lokaliai būtinai siekia veikti plačiai globaliai. Kaip lašas atspindi jūrą, taip šie vajai – šalies politikos kultūrą, jos užmojų menkumą, politikų mąstymo ribotumą.

Atrodo, pirmiausia reikėtų, užuot kūrus „kažką iš nieko“, palaikyti tai, kas jau sukurta ir sėkmingai funkcionuoja, tačiau elgiamasi visiškai atvirkščiai. Pavyzdžiui, praėjusių ir šių metų sandūroje ypač krito į akis keistas entuziazmas, siekiant finansiškai paklupdyti šalies kultūrinę spaudą.

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2014 m. paramos lėšas pagal programas paskirstė taip: kultūros ir meno leidiniams – 19,5 proc. vietoj numatytų 23 proc., šviečiamąjo pobūdžio leidiniams – 12 proc., regioninei žiniasklaidai – 42 proc., radijui ir televizijai – 7 proc., internetui – 13 proc., vaikų ir jaunimo kultūriniam švietimui – 7 proc. vietoj 8 proc.

„Kultūros spauda paprasčiausiai žlugdoma ir skurdinama. Jai skiriama vos pusė reikiamų lėšų, iš jos tyčiojama, leidėjams tarsi mokinukams aiškinama, kad fondas remia „tik projektus“, ir kaišiojami po nosimis Vyriausybės nutarimai, pagal kuriuos „projektas“ leidinyje gali sudaryti nuo 5 iki 75 proc., o projekto rėmimo intensyvumas – iki 75 proc. Kitaip sakant, leidinys negali būti paremtas daugiau negu 56,25 proc.“, – susiklosčiusia situacija piktinosi *Literatūros ir meno* vyriausiasis redaktorius Kornelijus Platelis, neslėpdamas, kad kultūros leidinių išlikimo perspektyvos kaip niekad liūdnos.⁶ Panašu, kad Lietuvos atstovas *Eurozine* tinkle – žurnalas *Kultūros barai* tokiomis bado dietos sąlygomis irgi turės lėtinti „apsisukimus“.

Kodėl nuolatos atsitinka taip, kad menkos kultūrai skiriamos lėšos išleidžiamos arba utopiniams įvaizdžiams, arba kokiam nors visiškai atsitiktinai pasirinktam prioritetui? Atrodytų, teisinga ir tikslinga sutelkti dėmesį į regionų kultūrą, laikyti ją kultūros politikos prioritetu. Tačiau Lietuvoje, kaip ir Europoje, kultūros epicentrais yra virtę didieji miestai, o regionuose iš paskutiniųjų stengiasi išlikti pavieniai kultūros židiniai. Negi neatrodytų keista, jeigu lėšos, skiriamos, pavyzdžiui, Nacionalinei filharmonijai, staiga būtų iš jos atimtos ir perskirstytos mažiems rajonų kolektyvams, vadovaujantis kiekybės logika: čia juk vienas, o ten – penkiolika! Jei kam atrodo, kad tokia ir turėtų būti tikroji kultūros sklaida, tas dar nepasveikęs nuo sovietinės kultūrnamių raudonligės. Bet SRTR fondas pasiėlgė būtent taip – 42 proc. paramos lėšų šiemet paskirta provincijos leidinukams.

Ar regioninės kultūros iškėlimas demografiškai vegetuojančioje Lietuvos periferijoje paskatins kultūros atgimimą? Bendruoju požiūriu, taip, galėtų paskatinti. Tačiau tam

pirmiausia reikia gerai apgalvotos strategijos, kuri leistų iš esmės pertvarkyti kultūros infrastruktūrą. O priešokiais skirti kiek daugiau lėšų, dažnu atveju tik todėl, kad taip suplanuota „iš viršaus“, yra tas pats, kaip mėginti įrodyti, neva dirbtinės palmės prie Vilniaus Baltojo tilto galėtų prigyti, jei būtų gausiau palaistytos...

Pokyčių galimybės

Neįsitraukdami į europines iniciatyvas, neišnaudodami bendradarbiavimo galimybių, tolstame nuo vyraujančių kultūros politikos tendencijų. Geras tokio atotrūkio pavyzdys – nacionalinis nematerialiojo paveldo sąrašas arba registras. Jis galėtų būti puikus impulsas iš tikrųjų atgaivinti regionų kultūrinį gyvenimą, aktyvinant bendruomenių veiklą, plečiant kultūros įvairovę, atskleidžiant vietovių savitumą, skatinant kultūrinį turizmą. Deja, ši iniciatyva vis dar yra vystyklusose, nors UNESCO nematerialiojo kultūros paveldo apsaugos konvenciją Lietuva ratifikavo dar 2003 m.

Reprezentatyviajam žmonijos kultūros paveldo sąrašui priskirtos tokios išskirtinai svarbios kultūrinės vertybės: kryždirbystė ir kryžių simbolika Lietuvoje, dainų švenčių tradicija ir simbolika Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, lietuvių polifoninės dainos – sutartinės. Tačiau nacionalinis sąrašas, kuris kiekvienai Europos šaliai yra prestižo, garbės ir orumo reikalas, Lietuvoje kol kas vertas tik tiek, kiek tuščias kiaušinio lukštas.

Reikėtų neatidėliotinai imtis veiksmų, įkurti specialią grupę, kuri rūpintųsi nacionaliniu nematerialiuoju kultūros paveldu, o kartu skatintų ir šiandien puoselėti tradicijas, papročius, amatus... Etninę kultūrą būtina skleisti ne tik regionuose dėl pačių regionų, bet gerokai plačiau ir įtaigiau. O svarbiausia, kad šiais visuotinės vertybių sumaišties laikais tai padėtų lengviau atskirti pelus nuo grūdų, nes blefas, prisidengęs kultūros vardu, smelkiasi į visas sritis, nesvarbu, kokiam sąrašui jos priklauso.

Kaip tvarkyti nacionalinį nematerialųjį kultūros paveldą, vertėtų pasimokyti iš Austrijos, kuri į šį sąrašą kasmet įrašo vis naujus objektus, reiškinius kartu su tradicijų tęsėjais, jų propaguotojais. Antai 2013 m. rugsėjį kaip oralinės tradicijos tęsinys buvo įrašyta austrų ženklų kalba, kaip socialinė praktika – Švč. Sakramento sargų tradicija Tirolyje, kaip tradiciniai amatai – pikio gamyba rytiniame Mühlviertelyje ir kt. 7 Interaktyviame šalies žemėlapyje kiekvienas regionas pristatomas dešimtimis tradicijų, veiklų ir amatų, tai skatina didžiulis nacionaliniu savitumu, ugdo patriotizmo jausmą.

Estijos nacionalinio nematerialiojo kultūros paveldo sąrašė – daugiau kaip penkiasdešimt penkios pozicijos, atskleidžiančios estų kultūros savitumą. Nors stokojama vizualinio patrauklumo, gal ir integralumo, nes beveik viskas pristatyta tik estiškai, pasigesčiau ir originalesnio požiūrio, tačiau vis tiek tai reprezentuoja realią, o ne „įvaizdinę“ kultūros politiką.

Kelios naujos Lietuvoje pradėtos kultūrinės iniciatyvos – kultūros kelių projektai tiesiog prašosi įtraukiami į nacionalinio nematerialiojo kultūros paveldo sąrašą. Ypač sėkmingas „Vėtrungių kelias“, jau sulaukęs plataus pripažinimo ir parodęs, kaip

penkios išlikusios senovinės vėtrungės įkvėpė kurti naujas tradicijas, tiesiant su tuo susijusias alėjas, plėtojant edukacinę veiklą. Kultūrinė programa natūraliai įgauna ir verslo projektui būdingų bruožų, o tai užtikrina jos tęstinumą.

Atsižvelgiant į nacionalinės kultūros prioritetus, lietuviams dar aktualesnis būtų Europos kapinių kelias [*European Cemetery Route*], Europos Tarybos pripažintas svarbia kultūros kelių dalimi, pabrėžiant, kad kapinės yra šventos ir emocionaliai paveikios erdvės, o kartu jos liudija miestų ir miestelių istoriją, puikiai atskleidžia religinį ir kultūrinį jų tapatumą.⁸ Mūsų „suicidinei“ kultūrai tai galėtų būti tikras išsigelbėjimas, gal pagaliau atrastume savo pašaukimą. Sakau tai be jokios ironijos, tik su prideramu liūdesiu.

Komercinės ūkanos

XXI amžiuje, pasak Frederico Jamesono, nuoširdumas ir tikrumas galėtų būti esminiai dalykai, padedantys išvengti nesėkmių dialektikos.⁹ Kaip mums rasti mediją, tarpininką ar katalizatorių, kuris nenuilstamai rūpintųsi nacionalinio kultūros tapatumo pamatų sutvirtinimu, o svetimšaliams visapusiškai atvertų „keistą, ūkanotą, dulsvą, šnarantį kraštą“?

Programinę studiją *Ars Magna* pavadinęs „Atgimtimi“ Oskaras Milašius pasiūlė ir tam tikrą kodą, kaip nustatyti nacionalinius prioritetus, taikant kokybės kriterijų. Tačiau šiais chaotiškais ir lengvabūdiškais laikais tai būtų jau pernelyg sudėtinga.

24-aisiais Lietuvos nepriklausomybės metais *viešasis* arba rimtasis menas vis dar nėra atidalytas nuo *komercinio*, kuris jau baigia užvaldyti ir scenas, ir ekranus, ir knygų lentynas. Kultūros politikai nenori prisiimti atsakomybės, bent bandydami apibrėžti skirtumą tarp vieno ir kito. (Kas galėtų paneigti, kad tokia pilkoji painiava nėra naudinga paramos skirstytojams?) Žodis *viešasis* apibrėžia bendruomenei svarbias, jos savimone, tapatumą, jautrumą, apskritai kultūrą ugdančias vertybes ir jų sklaidą. ES kultūros politika šiomis vertybėmis pripažįsta meno laisvę, pliuralizmą, meno kokybę, kūrybiškumą, tautinį tapatumą, internacionalumą, dalyvavimą ir visuomeniškumą, švietimą, kultūros paveldą... Akivaizdu, kad *komerciniam* menui pirmiausia rūpi anaip tol ne šios vertybės. Pažvelkime į šią problemą, pavyzdžiui, iš kino varpinės.

Galima kurti iliuzijas, kad investuodami milijonus į kino pramonę, paskatinsime tautinio kino atgimimą. Tačiau kultūrai svarbus proporcingas pasiskirstymas, atsižvelgiant į kūrybos galias, veiklos galimybes, turimus resursus. Nepakanka vien įsitikinimo, kad vieną dieną nustebinsime pasaulį. Visų pirma pasistenkime nustebinti pačius save įdomiais scenarijais, gera režisūra, puikia aktorių vaidyba, kad nereikėtų „Sidabrinių gervių“ pervadinti „lietuviškosiomis pilkosiomis“, simbolizuojančiomis nacionalinę kino nesėkmės istoriją. Su „Valentiniais už durų“ taip ir liksime už visko, kas apibrėžia meną kaip fenomeną.

Apskritai kurti kokybišką popkultūrą mums, matyt, nelemta. Vienas populiariausių televizijos žanrų – serialai – pasaulyje jau seniai peržengė mėgėjiško kino slenkstį ir yra svarbi kultūros ir meno dalis. Vienas iš internetinių pasaulio gigantų *Netflix*, turintis beveik 30 mln. abonentų, populiarumu aplenkęs televiziją, nemažai investavo į

serialų gamybą ir jau pirmasis jų projektas *House of Cards*, kurio pirmas dvi serijas režisavo Davidas Fincheris, o šiomet pradėtas filmuoti trečiasis sezonas, liudija, kad serialas pakėlė šį žanrą į naujas aukštumas.

Amerikiečių kultūra neįsivaizduojama be dvidešimt devynių Davido Lyncho serijų apie Tvin Pykso miestelį, anglų – be „Midsomerio žmogžudysčių“. Šis serialas, kuriamas nuo 1997 m., puikiai atskleidžia provincijos miestelio kasdienybę, tradicijas, paveldą, vertybes. Nacionalinės kultūros dalimi tapo ir serialai apie inspektorių Morsą.

Lietuviški serialai vietoj nacionalinių vertybių diegia beskonybę, lėkštumą, vulgarybes. Meluoti yra gerai, bet „Moterys meluoja geriau“. „Pamiršk mane“, nes aš pats save jau pamiršau. Draminių serialų „Nekviesta meilė“, „Broliai“ situacijos, kaip teigiama, buvo paimtos tiesiai iš gyvenimo, tačiau tas gyvenimas yra be menkiausių nacionalumo ženklų, be tapatumo sugestijų, be nuovokos apie gerą skonį, be menkausio noro būti nuoširdžiam. Jeigu gebėjimas nustebinti tikrai yra vienas iš svarbiausių kūrybiškumo požymių, teks pripažinti, kad lietuviški serialai stebina nebent nepranokstamu savo banalumu.

Jų kūrėjai vis bando visiems įteigti, esą pasiūlą lemia paklausa. Laikantis tokio požiūrio, atsisakoma elementarios pareigos suteikti popkultūrai bent šiokią tokią kokybės garantiją. Gal iš tikrųjų kūrybinis bejėgiškumas jau priskirtinas prie nacionalinės kultūros bruožų? Serialų lygį nedaug „prašoka“ ir didžiajam ekranui skirti filmai. O tada kyla klausimas: jeigu jų kūrėjai taip didžiuojasi, kad tie kūriniai yra „kasiniai“, t. y. komerciniai, tai kodėl ranką vis tiek tiesia į biudžeto lėšas, kurios turėtų būti skiriamos tik *nekomerciniam* menui?

Laikais, kai visagalė ekonomika viską verčia matuoti pagal pridėtinę vertę, kultūra, tapusi nišine realybe, vis privalo įrodinėti savo svarbą ir būtinumą. Tačiau to padaryti jai nepavyks tol, kol ji pati neišgrynins savo vertybių skalės, kuri leistų apibrėžti, kas laikytina *viešuoju*, o kas – *komerciniu* (be jokios neigiamos konotacijos) menu. Beje, prie paramos *visiems* dalybų stalo komercininkai visada bus pirmesni, nes konkurencijos dėsnis yra perpratę geriau negu meno principus.

Nacionalinės kultūros kūne popso metastazės jau taip išvešėjusios, kad ilgiau uždelsus, jei taip ir nesusirinks geras gydytojų, šiuo atveju – kultūros politikų – konsiliumas, ligonio išgelbėti nepavyks...

Pagalba kultūrai

Europos kultūros fondas gegužės 6 dieną paskleidė žinią, kad ES dabar labiau negu anksčiau nusiteikusi remti kultūros kūrimą ir puoselėjimą, esą atėjo laikas platesniam diskursui apie Europos ateitį. Pabrėžiama, kad kultūros plėtra – tai strateginė būtinybė. Toks atsigręžimas į kultūrą svarbus įvairiais aspektais: kaip bendra ES pozicija, jos pilietinės valios išraiška ir kaip gyvybinio kultūros tonuso palaikymas.

Svarbu sukurti tokį politinį ES projektą, kuris prioritetais laikytų kultūrą ir švietimą, – tai būtų tinkamas atsakas į sudėtingus politinius, socialinius ir ekonominius iššūkius. Vienas iš konkretesnių uždavinių, keliamų naujam Europarlamentui, – suburti

tarptautinę grupę, kuri spręstų kultūros reikalus. Taip bus siekiama įgyvendinti ir tarptautinius išipareigojimus, kaip antai UNESCO 2005 m. konvenciją dėl kultūrinės raiškos skatinimo, jos įvairovės apsaugos. Europarlamentarai raginami išigilinti į strategiją „Europa 2020“ ir siūlyti, kas darytina, kad kiekvienas europietis prisidėtų prie tvarios, darnios Europos kūrimo, pasitelkiant kultūrą.¹¹ Ar Lietuva pagaliau ryšis, ar sugebės įsitraukti į europinius projektus, kad 2014–2020 m. laikotarpis nebūtų mums ir vėl „šešeri liesos karvės metai“?

Prieš keturis dešimtmečius Jeanas Baudrillard'as rašė, kad kultūra išlieka kaip universali instancija, kaip ideali nuoroda, paklūstanti „aktualumo“ šauksmui.¹² Gal iš tikrųjų krizė slypi ne faktuose, o mūsų galvose?¹³

¹ Europos kultūros konvencija, Paryžius, 1954-12-19, http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/kulturos.htm [žiūrėta 2014-05-06].

² *Shaping Europe Through Culture*, Agenda for the European Parliament 2014-2020, <http://static.squarespace.com/static/526e5978e4b0b83086a1fede/t/5320366ae4b002f5b013ae44/1394620010025/Shaping+proc.20Europe+proc.20through+proc.20Culture.pdf> [žiūrėta 2014-05-07].

³ *Good Practices Report*. January 2014, http://on-the-move.org/files/EACMC_CCS+proc.20Report_EN-1+proc.20-copie.pdf?utm_source=sender&utm_medium=email&utm_campaign=K+proc.C5+proc.AARYBI+proc.C5+proc.A0KA+proc.2BEUROPA+proc.2B2014020.+proc.2BKULT+proc.C5+proc.AARA+proc.3A+proc.2Bgegu+proc.C5+proc.BE+proc.C4+proc.97s+proc.2Bnaujienos [žiūrėta 2014-05-07].

⁴ Slavoj Žižek, *Welcome to the Desert of the Real*, Verso, 2002, p. 5.

⁵ Alain Badiou, *Le siècle*, Éditions du Seuil, 2005.

⁶ Kornelijus Platelis, Kultūrinės spaudos rėmimas: praleista proga patylėti, 2014-0-17, <http://www.lrytas.lt/komentarai/kulturines-spaudos-remimas-praleista-proga-patyleti.htm> [žiūrėta 2014-05-12].

⁷ Intangible Cultural Heritage in Austria, <http://immaterielleskulturerbe.unesco.at/cgi-bin/page.pl?id=89&lang=en> [žiūrėta 2014-05-12].

⁸ About cemeteries route, <http://cemeteriesroute.eu/about-cemeteries-route.aspx> [žiūrėta 2014-05-12].

⁹ Frederic Jameson, The Dialectics of Disaster, *The South Atlantic Quarterly*, Volume 101, Number 2, Spring 2002, p. 297-304, http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/south_atlantic_quarterly/v101/101.2jameson.pdf [žiūrėta 2014-05-12].

10

<http://www.15min.lt/zmones/naujiena/lietuva/lietuvisku-serialu-bumas-3-84903>[žiūrėta 2014-05-12].

¹¹ Culture Action Europe's appeal for the European Elections 2014, <http://www.wearemore.eu/wp-content/uploads/2014/01/CAEs-manifesto-for-the-European-Elections.pdf> [žiūrėta 2014-05-19]

¹² Jean Baudrillard, Vartotojų visuomenė: mitai ir struktūros, Iš prancūzų kalbos vertė Neringa Abrutytė, Kaunas: *Kitos knygos*, 2010, p. 122.

¹³ Michel Maffesoli, *La crise est dans nos têtes*, <http://www.michelmaffesoli.org/livres/la-crise-est-dans-nos-tetes> [žiūrėta 2014-05-19].